

11. Там же.—С.144–145.
12. Там же.—С.143,155–156,167,172,177–179.
13. **Дзира Я.** Перший паспорт козацтва: Найдавніший реєстр Низового війська. 1581 рік // Літ. Україна.—1991.—13 черв.
14. **Сокульський А., Щербак В.** Передтеча козацької твердині // Козацькі Січі: Нариси з історії українського козацтва XVI–XIX ст.—К., Запоріжжя, 1998.—С.18–21.
15. История о козаках запорожских, как оные издревле зачалися, откуда свое происхождение имеют и в каком состоянии ныне находятся, сочиненная от инженерной команды.—Одесса, 1852.—С.9.
16. **Галенко О.** Лук та рушниця в лицарській символіці українського козацтва: парадокси козацької ідеології і проблема східного впливу // Mediaevalia Ucrainica: Ментальність та історія ідей: Критика.—К., 1998.—Т.5.—С.95.
17. **Лясота Е.** зі Стеблїва: Щоденник // Жовтень.—1984.—№ 10.—С.103–105.
18. **Мицик Ю.А.** Три документи до передісторії повстання Тараса Трясила // До 90-річчя Катеринославської ученої архівної комісії (1903–1916 рр.): Метод. посібник.—Дніпропетровськ, 1993.—С.39.
19. **Мицик Ю.А.** Козацький край: Нариси з історії Дніпропетровщини XV–XVIII ст.—Дніпропетровськ, 1997.—С.109.
20. Там же.—С.106–108.
21. **Слабченко М.С.** Соціально-правова організація Січі Запорозької // Праці комісії для визначення історії західно-руського та українського права.—К., 1927.—Вип.3, № 2.—С.218–226.
22. **Леп'явко С.** Козацькі війни ...—С.35.
23. Там же.
24. **Щербак В.** Базавлуцька Січ (1596–1638 рр.) // Козацькі Січі: Нариси з історії українського козацтва XVI–XIX ст.—К., Запоріжжя, 1998.—С.57–58.
25. **Лясота Е.** зі Стеблїва. Назв. твір.—С.107.
26. Там же.—С.108.
27. **Мицик Ю.А.** Стислі реєстри Війська Запорізького 10–20-х рр. XVII ст. // Дніпропетровський історико-археографічний збірник.—Дніпропетровськ, 1997.—Вип.1. На пошану проф. Миколі Ковальському.—С.157–162.
28. **Теодорчик Є.** Военное дело в Польше в первой половине XVII века // История военного дела в Польше: Избранные вопросы.—Варшава, 1970.—С.94.
29. Там же.—С. 93.
30. **Стороженко І.С.** Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у Визвольній війні українського народу серед. XVII ст. Книга перша: Воєнні дії 1648–1652 рр.: Наукове видання.—Дніпропетровськ, 1996.—С.23–26.
31. **Яковенко Н.** Назв. праця.—Там же.
32. **Чухліб Т.** Микитинська Січ // Козацькі Січі...—С.19.
33. **Качмарик Я.** Гетьман Богдан Хмельницький.—Перемишль, Львів, 1996.—С.172–173.
34. **Скальковський А. А.** Назв. праця.—С.47–48.
35. Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы: В 3 т.—М., 1954.—(Далі — ДОВ).—Т.2.—С.444.
36. **Смолій В.А., Степанков В.С.** Богдан Хмельницький: Хроніка життя та діяльності.—К., 1994.—С.111.
37. **Скальковський А. А.** Назв. праця.—С.52–53.
38. Там же.—С.53.
39. **Nadzi Mehmed Senai z Krymu.** Historia Chana Islam-Gereja III.—Warszawa, 1971.—(Далі — Сенай).—С.104.

40. **Скальковський А. А.** Назв. праця.—С.53.
41. **Стороженко І.С.** Назв. праця.—С.95–99.
42. Там же.—С.252–263.
43. **Скальковський А. А.** Назв. праця.—С.53.
44. Там же.—С.50.
45. Там же.
46. **Чухліб Т.** Назв. праця.—Там же.
47. **Скальковський А. А.** Назв. праця.—С.96.
48. Сенай.—С. 104.
49. **Мыцык Ю.А.** Анализ архивных источников по истории Освободительной войны украинского народа 1648–1654 годов.—Днепропетровск, 1988.—С.55.
50. **Стороженко І.С.** Назв. праця.—С.98–99, 234–235.
51. Там же.—С.95–97.
52. **Смолій В.А., Степанков В.С.** Названа праця.—С.144–147.
53. ДОВ.—Т.3.—С.196,197,203,206,212.
54. Документи об Освободительной войне украинского народа 1648–1654 гг.—К., 1965.—С.645.
55. **Скальковський А. А.** Назв. праця.—С.44.
56. Там же.—С.50.
57. **Галенко О.** Назв. праця.—С.93.

Ігор Тесленко

М.К. ДІТЕРІХС (1874-1937) – АВТОР НАРИСУ З ІСТОРІЇ ОСТРОЗЬКОГО КНЯЗІВСТВА

Ім'я Михайла Костянтиновича Дітеріхса (1874-1937), автора серії статей у “Военно-Историческом Вестнике” під загальною назвою “Острог и Острожское Княжество (Очерки областной старины)”, донедавна залишалося маловідомим у колах дослідників середньовічної історії південно-східної Волині.

Київське Відділення Російського Військово-Історичного Товариства згуртувало у собі багатьох визначних істориків, військових і громадських діячів, що періодично друкувалися у “Вестнике”, серед них Ів. Каманін, Б. Стеллецький, О. Мердер, Ф. Трепов, професори Київського університету св. Володимира В. Ляскоронський, В. Іконніков, В. Завітневич і Ю. Кулаковський. Часто на сторінках журналу з'являлися статті і повідомлення з історії Волині і, зокрема, Острога та Острожчини, описи пам'яток давнини краю. У звітах про діяльність Відділення періодично можна побачити повідомлення з Острога. На Раді 26 квітня 1910 року секретар Б.Стеллецький доповів про сумний стан острозького замку і присутні вирішили перенести це питання на наступне засідання, яке відбулося 15 травня того ж року.

На ньому доручено членові Відділення М.К. Дітеріхсу оглянути руїни замку, намалювати його план і здійснити опис решток. Внаслідок цієї дослідницької роботи і було написано вищезгаданий нарис з історії Острога і Острожчини.

Про самого автора цього нарису нам відомо не так вже і багато. Михайло Костянтинович Дітеріхс народився 4 квітня 1874 року в офіцерській родині. Навчався спочатку у Пажеському корпусі, а у 1900 році закінчив Академію Генерального штабу у Миколаєві. Далі бачимо Дітеріхса вже у Києві, серед членів згаданого Відділення Військово-Історичного Товариства. 6 жовтня 1909 року, відповідно до статті “Усиление распорядительного комитета”, Відділенням, вирішено: “... пригласить в комите: Т.Д. Губенко, М.К. Дитерихса, Г.Мердера, Б.С.Малаявина й М.И.Фролова”. Разом з тим, підполковник Дітеріхс був службовцем Управління Генерал-Квартирмейстерства Київського військового округу (1910 р.), а наступного року він, у ранзі полковника, працює вже у Київському Військовому училищі і штабі Київського військового округу.

Що стало причиною вибору Дітеріхса для описання острожського замку? Як бачимо з перших статей Михайла Костянтиновича у журналі Відділення, його мало цікавила давня доба історії, а всі дослідження стосуються XVIII-XIX ст. Можливе пояснення такого призначення знаходимо знову-таки у “Военно-Историческом Вестнике”. У звіті про діяльність Відділення, від 11 листопада 1909 року, згадується про доручення Дітеріхсу і Стеллецькому оглянути Білгородські укріплення. Того ж року підполковник Дітеріхс оголосив доповідь, за власними матеріалами, про розкопки у м. Немирові. Всі ці та інші повідомлення дозволяють припустити, що Михайло Костянтинович непогано знав креслення, археологію, науку військової фортифікації, - знання, які, певне, отримав у Академії Генерального штабу. Таким чином, Відділення вирішило довірити опис замку фахівцеві, яким був Дітеріхс.

Влітку 1910р. він перебував у Острозі, збираючи дані для свого майбутнього звіту перед Відділенням. До грудня того ж року всі матеріали було опрацьовано і складено опис пам'яток старовини м. Острога. Вже у наступному році вони з'явилися у “Военно-Историческом Вестнике”, хоча звітувати перед Радою Відділення Дітеріхсу довелося лише 29 жовтня 1912 року. Дозволю собі процитувати фрагмент із цього засідання, що стосується даної теми:

“№ 11. - Полковником Дитерихсом доложен вопрос об описании развалин замка князей Острожских.

Постановлено: 1) отпечатать в “Вестнике” Отдела весь собранный материал и выслать отдельные оттиски этаго описания, как в Главное Управ. Уделов, так и в Братство имени князей Острожских; 2) Об израсходовании денег, полученных на производство исследования, доложить по окончании работ”.

Як планував сам автор статті “Острог и Острожское Княжество (Очерки областной старины)”, нарис мав складатися з 4 розділів (періодів):

1. Від найдавніших часів заселення південно-західного краю первісною людиною і до припинення існування на Волині, у першій половині XIV століття, самостійних князівств.
2. Від початку злиття князівств Південної Русі з Литвою і до 1569 року, до остаточного об'єднання Литви із Польщею.
3. Острозьке князівство у складі Польщі.
4. Повернення цих земель до Росії, після першого поділу Польщі у 1795 році.

Протягом 1911-1913 років “Вестник” встиг надрукувати повністю лише 1 період (36 сторінок у двох номерах) і частину 2-го, до смерті кн. Федора Даниловича Острозького (42 сторінки у трьох номерах). Праця Дітеріхса відзначається ґрунтовністю, детальним вивченням джерел і критичної літератури (кількість яких досить велика), обережністю у висновках.

У першому розділі, надрукованому протягом 1911-1912 рр., Дітеріхс досить детально описує найдавнішу добу історії Острожчини, часто посилаючись на результати археологічних розкопок (у сс. Радзимино, Шекеринці, Острожець). За їх даними приходять до висновку, що південь т.зв. Острозького князівства був краще розвинений через багаті природні ресурси, а також зручне для захисту від войовничих кочівників місцезнаходження (ліси, багнища і ін.). Автор нарису, аналізуючи знайдені у курганах коло с. Радзимино речі, вважає, що колись тут знаходився цілий центр обробки матеріалів.

Потрібно зазначити, що Дітеріхс у своєму нарисі ідентифікує Острозьке князівство із Острозьким повітом Волинської губернії у його межах початку XX століття і вважає за доцільне дослідити історію всього регіону. Але від цього стаття тільки виграє.

Після найдавнішої доби Дітеріхс приступає до історії заселення південно-західного краю імперії (мало згадуючи про Волинь і, зокрема, Острожчину), традиційно описує готів, гунів, аварів (обрів). Незважаючи на те, що використовує для цього самі лише цитати і припущення інших дослідників, намагається дотримуватися власної думки, аналізуючи різні версії походження того чи іншого племені. Прийти до об'єктивних висновків було, однак, дуже складно. Всюди бачимо негативне упереджене ставлення до германських племен, яке не було подолане і більш визначними істориками Російської імперії. Особливу частину першого розділу присвячено саме боротьбі слов'ян із “германізмом” Дітеріхс зазначає тут: “”В 798 году царство обрив было разрушено королем Карлом Великим; земли по Дунаю, после Верденского договора, вошли в состав Немецкой Империи, и словянские народы снова оказались в непосредственном соприкосновении с германским миром. Историческая национальная борьба разгорелась опять”.

Дуже добре описано у Дітеріхса історію Погорини, історичної області Київської Русі, з якої пізніше і утворилася Острозчина. Він змальовує головні події, починаючи з IX століття, прив'язуючи їх до конкретних осіб (князів), що володіли цими землями. Такий підхід значно розширив межі нарису, оскільки він потребував постійних відхилень від теми, особливо для опису тих часів, коли Погориною володіли перші Рюриковичі (коли Погорина не є уділом), а відомостей про предмет дослідження було не так вже й мало. Так, наприклад, в одному місці автор перед черговою "вставкою" зізнається, що "тесная связь истории Острожской земли, вообще, с историей Вольни, а в частности - с историей Древлянской земли и недостаточность непосредственных материалов, за этот древний период, отдельно по Острогу, вынуждает нас дать краткий очерк истории самой Вольни, из частных коей будет вытекать значение Острожской территории в ту или другую эпоху княжеской Руси, до времени перехода этаго края под власть Литвы".

Детальніше опрацьовані Дітеріхсом джерела, починаючи від княжіння у Погорині князя Давида Ігоровича (1110 р.).

Перший період нарису завершується смертю кн. Льва Юрійовича (1324р.) і приходом до Луцька кн. Любарта Гедиміновича, головною причиною чого стала, крім родинних зв'язків останнього, більша симпатія населення до литовців, ніж до представників своїх династій (насамперед – галицької - Романовичів), завжди готових битися між собою за право тримати той чи інший уділ.

Початком другого періоду Дітеріхс вважає вихід Острозького князівства зі складу Луцького, що сталося незабаром після розпаду Галицько-Волинського князівства (1340 р.). Зі смертю Гедиміна у Литовській державі починається боротьба за землі між його синами. Волинь цікавить Любарта і Казимира, а пізніше і великого князя Ольгерда. Саме тоді на політичній арені з'являються князі Острозькі, що захищають інтереси тієї сторони, яка симпатизує руському населенню (Любарт): "эта-то борьба, за поддержание русскаго начала в древнейших русских областях Юго-Западной Руси и выдвигает на арену истории Острожских князей, потомков Турово-Пинских владетелей дома Изяслава".

Таким чином, як видно, Дітеріхс пристає до турово-пінської теорії походження Острозьких, висловленої вперше Максимовичем, сконструйованої на базі записів у пом'яниках.

Розповідаючи про життя першого відомого нам князя Острозького - Данила, додає інформацію і про його культурні діяння, повністю публікує і довіряє тексту документа-надання родини кн. Данила Острозькій церкві св. Миколи на село Чепель, який вважали фальсифікатом ще Руліковський і Радзімінський.

Далі Дітеріхс намагається розібратися із генеалогією Острозьких,

проблемою кількості братів кн. Федора Даниловича, називає ними: Олексія, Андрія і Михайла (що загинув на Ворсклі у 1399 р.). Існування ще й інших синів кн. Данила Острозького, а саме, - кн. Юрія Холмського і Дмитра Волинського (що також загинув у битві на Ворсклі), вважає маловірогідним, обґрунтовуючи свою точку недоведеністю відсутності Данила на Волині.

Остання частина нарису, що дійшла до нас, присвячена Федору Даниловичу Острозькому. Життя кн. Федора, як і його батька, проходить, за Дітеріхсом, у постійній боротьбі із польською зверхністю, католицизмом, який на Волині виражався у владі Вітовта - цього "іезуитскаго князя", що хотів відірвати підвладні йому землі від Московського митрополита. Після того, як з Луцька змушений був поїхати Федір Любартович, Острозький покладає надії на Свидригайла, що був "слишком нерешительным и трусливым", але після поразки останнього, зважаючи на свій поважний вік, вирішує піти у монастир.

Всі вищезгадані події описані Дітеріхсом під значним впливом праць Хойнацького, Батюшкова і деяких інших дослідників, які відзначаються художнім забарвленням історичних подій. Особливо яскраво виглядають ті місця, де йдеться про патріотичні, благородні діяння князя, коли він бореться із німцями у Чехії, до останнього підтримує невдячного Свидригайла. При тому підкреслюються начебто всім відомі, очевидні і достовірні риси характеру самого Федора Даниловича, наприклад, його "любопытность" (!).

Другому періодові нарису бракує відомостей про саме Острозьке князівство, його формування і устрій. Документи-привілеї на маєтки Федору Даниловичу розглядаються Дітеріхсом у контексті політичних подій і згадок про Федора Даниловича.

На жаль, у зв'язку із початком першої світової війни, Відділення припинило випуск свого журналу і, таким чином, працю Дітеріхса так і не було повністю опубліковано. Деякі місця відомих нам перших розділів дозволяють говорити про те, що у редакції "Вестника" (чи у самого Дітеріхса) знаходився рукопис цілого нарису, але проведені мною пошуки з його виявлення поки що не дали результатів. Не виключено, що він знаходиться за межами України - у Росії.

Знаючи, що М.К. Дітеріхс був полковником і служив у штабі Київського військового округу, шукаємо і знаходимо його ім'я серед командування Південно-західного фронту під час війни²⁰. Тут його кар'єра стрімко зростає: спочатку Дітеріхс стає генерал-квартирмейстром штабу армій Південно-західного фронту (з 1 квітня 1915р.) і радником ген. Брусилова. До речі, він був одним з учасників розробки плану т.зв. Брусилівського наступу (травень-червень 1916 р.). У своєму щоденнику Брусилів згадав і про Дітеріхса: "Не желая отрывать начальника фронта от дела, я вытребовал к себе генерал-

квартирмейстра Дитерихса, человека очень способного и отлично знающего свое дело. Он мне сделал подробный доклад, вполне меня удовлетворивший, и я ему сообщил о недоразумении, которое по необъяснимым для меня причинам неожиданно явилось между мной и генералом Ивановым. Я просил его доложить Иванову, что я, бывший его подчиненный, не считаю себя вправе покидать армию без его приказа”.

Пізніше Михайла Костянтиновича було призначено генерал-квартирмейстром Ставки Верховною Головнокомандуючого (з вересня 1917 р.) і, врешті, начальником штабу Ставки (з 3 (16) листопада 1917 р.).

Після більшовицької революції і появи на політичній арені нової сили, Дітеріхс рішуче виступає проти неї.

Через рік адмірал Колчак доручив Михайлу Костянтиновичу бути керівником розслідування справи вбивства імператорської родини. Як Дітеріхс згадує у передмові до першого видання книжки з матеріалами про свої пошуки, це трапилось 17 січня 1919 року, його помічниками стали судовий слідчий з особливо важливих справ Омського окружного суду М.О. Соколов і начальник військово-адміністративного управління Єкатеринбурзького району генерал-майор С.О. Домантович.

У липні 1919 р. генерал-майор Дітеріхс командує Сибірською армією Колчака, до листопада цього ж року очолює Східний фронт білогвардійців: з тих пір його доля вже не пов'язана з Україною. Після поразки Колчака він живе у Харбині до червня 1922р., коли його було обрано Приморським Земським Собором “одноосібним правителем і воєводою земської рати”. Дітеріхс їде у Владивосток і готується до боротьби із Червоною Армією, але сили виявились нерівними.

Михайло Костянтинович Дітеріхс змушений був емігрувати, як виявилось, назавжди. Помер у 1957 році в Шанхаї, далеко від Батьківщини, залишивши по собі світлу пам'ять сучасників і кілька праць, однією з яких і є нарис “Острог и Острожское Княжество (Очерки областной старины)”.

Додаток. Виявлені автором праці М.К. Дітеріхса.

1. Из архива Киевскаго губернатора // ВИВ.- К., 1909.- № 3-4;
2. К истории конницы второй половины XVIII века // ВИВ.- К., 1909.- № 5-6;
3. Эпоха Петра Великаго. Из архивных материалов // ВИВ.- К., 1910.- № 1-2;
4. Адмирал Павел Васильевич Чичагов // ВИВ.- К., 1910.- № 3-4, 7-8;
5. Острог и Острожское Княжество (Очерки областной старины) // ВИВ.- К., 1911.- № 7-8.- С. 43-57; № 10.- С. 25-47; 1912.- № 1.- С. 61-75; 1913.- № 3.- С. 45-57.- № 4.- С. 51-67.

6. Убийство Царской семьи и членов Дома Романовых на Урале. - М., 1991.- Т. 1-2 (надруковано за першим виданням у Владивостоку 1922р.).

Віктор Шарана, Андрій Непомнящий

КРИМСЬКИЙ КРАЄЗНАВЕЦЬ Ф.Ф.ЛАШКОВ (1858-1917 рр.).

За новими архівними документами.

У сучасній українській історіографії все більшого значення набуває наукова бібліографістика. Поряд з іншими можливостями вона сприяє відтворенню об'єктивної картини розвитку історичного краєзнавства (1). Серед істориків-краєзнавців Криму ХІХ – початку ХХ століття було чимало яскравих особистостей, наукова спадщина яких, на жаль, недостатньо вивчена. Серед них особливий інтерес викликає історико-краєзнавча діяльність Федора Федоровича Лашкова (1858-1917 рр.). Він народився 25 серпня 1858 року в селі Киперчени Оргієвського повіту Бесарабської губернії. Батько Лашкова після закінчення Київської духовної академії знаходився на церковній службі і помітно вплинув на інтелектуальний та духовний розвиток сина (2, л.9, 10, 21). Не випадково юнак вступив до Кишинівської духовної семінарії (3, с.203). Але любов до історії незабаром привела Лашкова на історико-філологічний факультет Новоросійського університету, до якого він вступив в 1874 році (4, л.14). В цей час в університеті викладали талановиті історики Н.П.Кондаков, В.Н.Юргевич, Ф.К.Брун. Під їх впливом у студента Лашкова виявився інтерес до історичних досліджень. Він мріяв залишитися в Одесі для наукової діяльності. Але доля розпорядилася інакше! Лашков в листопаді 1879 р. був призначений викладачем історії та географії до Сімферопольської чоловічої гімназії (5, л.17,31).

На початку грудня 1879 р. педагогічна рада визначила молодому вчителю максимальне навантаження – 18 уроків на тиждень (6, л.7,8) і заробітну плату в 1110 карбованців на рік (7, л.91). Молодий викладач з ентузіазмом взявся за роботу. Незабаром він розробив свою програму викладання історії та географії (2, л. 21, 22). За короткий час Лашков створив у гімназії історико-географічний музей, який одержав високу оцінку громадськості. Енергійний, компетентний, творчий викладач за короткий час зайняв помітне місце у педагогічній корпорації гімназії. Не випадково вже в жовтні 1880 р. його обрали секретарем педагогічної ради і діловодом благодійної організації, яка надавала допомогу малозабезпеченим гімназістам (9, л.66).

З самого початку Лашкова захопила багата і яскрава історія Криму, яку він почав ретельно вивчати. Вже з 1881 р. місцева газета “Таврида” надрукувала нарис молодого історика “Несколько слов об исторической судьбе Крыма” (10), який через рік передрукував журнал “Таврические епархиальные ведомости”. Вважаючи, що цей короткий нарис історії Криму може бути корисним його учням,